

Andrzej Białkowski

Wieś i chłopi w anarchistycznej koncepcji Piotra A. Kropotkina

1. Wstęp

Piotr A. Kropotkin, obok swojego rodaka Michaiła Bakunina, był jednym z bardziej znanych reprezentantów tego nurtu w historii myśli społecznej i politycznej ubiegłego wieku, który określa się mianem "anarchizmu".

Życie Kropotkina obejmuje klasyczną historię tego ruchu z jego doktrynalnymi oraz filozoficznymi założeniami. Urodził się 27 listopada 1842 roku w Moskwie, a więc dwa lata po wydaniu "Qu'est-ce que la propriété" Piotra J. Proudhona, w którym po raz pierwszy pada deklaracja "Je suis anarchiste!". Umarł w 1921 roku, w cztery lata po rewolucji, która stanowiła kres anarchizmu w jego klasycznej - pierwotnej postaci, ukształtowanej w XIX wieku. Rewolucja wprowadziła ruch anarchistyczny, ewoluujący teoretycznie, w którym następuje nie tylko modyfikacja, ale także znaczna radykalizacja jej praktycznego programu w XX wiek.

Nakreślenie biografii Kropotkina jest sprawą dość skomplikowaną. Wszystkie dotychczasowe próby charakteryzują się wyrażeniami lukami i uproszczeniami; brak też jednomyślności w ustaleniu wielu faktów z życia Kropotkina. Nie są w zasadzie opracowane materiały biograficzne, brak pełnej bibliografii jego prac. Na taki stan rzeczy złożyły się różne przyczyny, przede wszystkim charakter samego ruchu anarchistycznego i powstających w jego ramach prac. Duży wpływ miał również fakt, iż połowę życia Kropotkin spędził na emigracji, co spowodowało rozproszenie materiałów i utrudniało dotarcie do nich. Niektóre okresy jego życia i działalności są stosunkowo dobrze poznane, inne stanowią

niemal "białą plamę". Zainteresowanie rozwojem nurtów radykalnych, w tym również anarchizmem, wróżyć może szybką zmianę tej sytuacji.

Przy rekonstrukcji filozofii społecznej Kropotkina nie sposób uniknąć skrótowego choćby ukazania ewolucji anarchizmu oraz miejsca Kropotkina w tym nurcie. Nie można również pominąć pewnych wątków z biografii autora "Etyki", ponieważ są one ważnym źródłem do wyjaśnienia genezy oraz ewolucji jego poglądów.

Kropotkin - potomek jednego z najstarszych rosyjskich rodów wywodzących się wprost od Ruryka, zrezygnował z kariery, na rzecz już nie tylko walki z samowładztwem, jak wielu z jego pokolenia, ale z państwem, władzą, autorytetem w każdej postaci. Kropotkin to postać z ogromnym autorytetem moralnym. Ceniony był za życzliwość, otwartość, za etycyzm cechujący zarówno jego poglądy, jak i postawę wobec innych. "/.../ szanowany nawet przez przeciwników, był tym, o czym Tołstoj bezustannie pisał" - twierdził Romain Rolland.

Do ruchu anarchistycznego przystąpił w tym samym czasie, kiedy to skończył swoje burzliwe życie Bakunin (nigdy się nie spotkali). I wbrew opiniom - ich koncepcje dość wyraźnie się rozmiękały. Więcej ich właściwie dzieliło niż łączyło. Różnice osobowości: mentalność, temperament, różnice biografii i tradycji filozoficznych z jakich wyrosli, wreszcie różne okresy rozwoju rewolucyjnego ruchu i zasadniczo inna sytuacja w jakiej działali, nie tylko określiły ich koncepcje teoretyczne, ale w decydujący sposób wpłynęły na ruch anarchistyczny i rolę jego przywódców.

Diametralne różnice między Kropotkinem a jego poprzednikami dotyczyły jednak nie tyle filozofii społecznej, ile ogólnego, filozoficznego światopoglądu i wyboru tradycji. Jeśli Striner, Proudhon i Bakunin tak czy inaczej wychodzili od heglizmu - przeciwstawiając mu się i nawiązując do niego - to dla Kropotkina orientacją filozoficzną był pozytywizm, empiryzm, scjentyzm.

Kropotkin pojawił się w europejskim ruchu rewolucyjnym pod koniec lat 70. XIX w. - po Komunie Paryskiej, po upadku I Międzynarodówki i po śmierci Bakunina. Jeśli Bakunin i tworzony

przez niego ruch anarchistyczny działał w dramatycznym i romantycznym zarazem okresie, pomiędzy Wiosną Ludów a Komuną Paryską, to zasadniczy okres działalności Kropotkina i późniejszego ruchu anarchistycznego, w którym jego autorytet był nie kwestionowany, przypadał na okres II Międzynarodówki - dojrzewającego ruchu robotniczego i coraz wyraźniejszego reformizmu. Mimo to, w konfrontacji popularnych recepcji, porównanie działało na korzyść Bakunina, pozostawiając Kropotkina w cieniu poprzednika. Był traktowany i postrzegany jako jego uczeń i kontynuator. To jeden z wielu ulotnych a całkowicie bezzasadnych stereotypów w interpretowaniu koncepcji i działalności Kropotkina. Swoistym paradoksem pozostaje fakt, iż znacznie więcej zainteresowania budził Bakunin, że był on postacią lepiej poznaną niż Kropotkin, którego prace cieszyły się znaczną popularnością, Bakunin ze swoistym dramatyzmem, pozostawał uosobieniem klasycznego, XIX - wiecznego anarchizmu, mimo iż rzadko czytano jego pisma. Kropotkin, był jednym z popularniejszych autorów szeroko rozumianego nurtu rewolucyjnego XIX i XX w., pozostając wciąż postacią mało zbadaną.

2. Anarchizm Kropotkina

Właściwe określenie miejsca Kropotkina w anarchizmie, usytuowanie jego koncepcji i działalności w teorii i praktyce owego nurtu potrzebuje zarysowania i zdefiniowania: czym był anarchizm, jakie były jego koleje przed wystąpieniem Kropotkina i co charakteryzowało okres jego aktywności w anarchizmie?

Anarchizm w swojej "klasycznej", XIX - wiecznej postaci miał bowiem bogatą historię i Kropotkin reprezentował tylko końcowy fragment dziejów kierunku, który z wolności uczynił wartość najwyższą. Tym, co wiązało różne odmiany owej koncepcji, cechą wyróżniającą anarchizm spośród rozlicznych kierunków myśli rewolucyjnej, była swoista koncepcja jednostki, koncepcja natury ludzkiej, społeczeństwa, dziejów. Wolność człowieka, wolność każdego poszczególnego indywiduum, całkowita autonomia jed-

nostki była punktem wyjścia i zasadą naczelną anarchizmu. Zmieniało się jednak samo rozumienie terminów "jednostka", "człowiek". Ewolucja postępowała tu od indywidualistycznego atomizmu do koncepcji człowieka z natury społecznego. Niemniej zawsze u podłoża tej doktryny tkwił mniej czy bardziej eksponowany indywidualizm.

Wiara w przyrodzoną dobroć natury ludzkiej była następnym dogmatem owej doktryny. Upraszczając - skoro przyjęto, iż człowiek jest z natury dobry, to całe zło w kapitalistycznym świecie (czy w świecie w ogóle) miało swoje źródło w sprzecznych z naturą, sztucznych instytucjach i strukturach, które krępując wolną, spontaniczną działalność jednostek, uniemożliwiały realizację naturalnych, wrodzonych ideałów równości i sprawiedliwości. Usunięcie tych ograniczających wolność instytucji, przywrócenie autonomii jednostce ludzkiej - to właśnie stanowiło centralny punkt programu każdej z odmian anarchizmu. Przemiany społeczne zachodziły zdaniem anarchistów spontanicznie i bezpośrednio. Były artykulacją tego, co instynktownie tkwiło w masach. Wreszcie - charakterystyczny dla całego anarchizmu był bunt przeciw ustrojowi kapitalistycznemu, ale także sprzeciw wobec cywilizacji przemysłowej w ogóle, uznanej za upośledzającą człowieka i jego rozwój, sprzeczną z ludzką naturą. Wraz z totalną krytyką istniejących społeczeństw, ekonomicznych i politycznych układów, pojawiło się mniej czy bardziej konkretne projektowanie przyszłego społeczeństwa.

Obecnie, podobnie jak w przeszłości, anarchizm definiowany jest jako kierunek głoszący absolutną wrogość wobec państwa jako takiego, niezależnie od jego ustroju, wobec wszelkiej władzy i każdego autorytetu. Czytając pisma i programy anarchistów, na każdym kroku spotykamy ataki na instytucje polityczno - prawne, na dotychczasową - ufundowaną na autorytecie i przymusie - organizację społecznego ładu. Zawsze jednak u podstaw tych koncepcji tkwił indywidualizm, początkowo formułowany wprost, potem jedynie zawarty implícite, dyktujący ową postawę buntu przeciw władzy, autorytetowi. Zdaniem najbardziej radykalnych ana-

rchistów urzeczywistnienie absolutnej wolności wymagało całkowitego zniesienia wszelkich krępujących jednostkę instytucji i struktur, podczas gdy bardziej umiarkowani postulowali jedynie daleko idącą ich modyfikację.

Kropotkin kontynuował główne założenia i program anarchizmu, odbiegając jednocześnie od poprzedników. Próbował odnaleźć własną wizję zmian społecznych, którą wywiódł z tradycji filozoficznych odmiennych od tych charakterystycznych dla końca XIX wieku.

Punktem wyjścia teorii Kropotkina była specyficzna filozofia przyrody, akcentująca "federacyjny" model wszechświata oraz powszechność zjawisk współdziałania w świecie ożywionym. Kropotkinowski anarchizm był "/.../" poglądem na świat, opartym na mechanicznym lub raczej kinetycznym pojmowaniu wszystkich zjawisk przyrody, łącznie z życiem społeczeństw ludzkich. Jego metoda badań jest metodą właściwą wszystkim nauką przyrodniczym. "/.../" jego celem jest stworzenie filozofii syntetycznej obejmującej nie tylko przejawy całego życia przyrody, lecz także przejawy życia społecznego".¹⁾

Kropotkin naukowo ugruntował anarchizm jako system wartości w oparciu o tradycje pozytywizmu, empiryzmu, ewolucjonizmu. Jego poglądy filozoficzne i socjologiczne cechuje naukowy synkretyzm, korzystanie ze szczegółowych rozwiązań różnych kierunków filozoficznych. Przesłaniem całkowicie oryginalnym, różniącym działalność teoretyczną Kropotkina od innych teoretyków nurtu anarchistycznego, była podejmowana przez niego próba "unaukowienia" tej doktryny. Spowodowało to powiązanie anarchistycznej filozofii społecznej, anarchistycznego ideału z osiągnięciami nauki oraz wprowadzenie postulatów egalitarnego i antyautorytarnego społeczeństwa z nauki, a szczególnie z przyrodoznawstwa. Oceniając bowiem dotychczasową teorię anarchizmu, widział w niej przede wszystkim przednaukowe intuicje, doraźny program, taktykę i generalnie słuszny, acz pozbawiony naukowych uzasadnień, ideał społeczny. Tymczasem - "/.../" anarchizm jest czymś więcej niż tylko metodą działania albo ideałem wolnego

społeczeństwa. Jest on filozofią zarówno przyrody, jak i społeczeństwa, filozofią która powinna postępować zupełnie inną drogą niż stosowane dotąd w naukach metody metafizyczne lub dialektyczne. /.../ anarchizm powinien posługiwać się tymi metodami, jakie stosuje się w naukach przyrodniczych, /.../ opierać się na mocnej podstawie indukcji, zastosowanej do urządzeń ludzkich".²⁾

Teza mówiąca, iż anarchizm był, bądź ma być, po prostu nauką, rezultatem zastosowania metod naukowych, więc jedynie prawomocnych do analizy społeczeństwa i konstruowania planu przyszłej jego organizacji, przewija się przez wszystkie ważniejsze prace Kropotkina.

3. Społeczny ideał wsi

U P.A. Kropotkina, obok anarchoindywidualizmu - szukającego wyzwolenia poszczególnej jednostki, przy abstrahowaniu od całej struktury społecznej, obok anarchosyndykalizmu - operującego wizją tworzenia na gruzach starego świata wolnych syndykatów, w których gestii znajdować się mają środki produkcji, wykształciła się również anarchistyczna wizja społecznego ideału wsi, której autor nadał charakter spójnej i konsekwentnej doktryny. Niezliczone artykuły rozsiane w rocznikach "Le Rewolte" i "The Freedom",³⁾ a przede wszystkim książki "Zdobycie chleba" oraz "Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju" stworzyły teoretyczny fundament, odnoszący się również do przebudowy układów społecznych obowiązujących na wsi i reform niezbędnych w warstwie chłopskiej, który w wielu środowiskach spełniał rolę analogiczną do marksistowskiego "Kapitału"⁴⁾ wobec przemysłu i robotników. Duch scjentyzmu i ewolucjonizmu przenikający jego wywody miał pozbawić anarchistów piętna ekstermizmu.

Kropotkin głosił, iż warstwa chłopska, "pierwotna" wobec jednostki, nie odbiega od ogólnego wzoru natury. Elementy wzajemnej pomocy i wewnątrzgrupowej solidarności tej grupy społecznej górują w niej nad "walką o byt", której autor ów nadawał często

psychologiczną interpretację, widząc w niej przejaw potrzeby manifestowania własnej autonomii przez uspołecznioną jednostkę. Obserwacja zachowań ludzi i zwierząt, a także własna interpretacja dziejów, sprowadziła Kropotkina do wniosku, że "współzawodnictwo jest zawsze szkodliwe dla gatunku",⁵⁾ natomiast "pomoc wzajemna stanowi najniezawodniejszy środek zapewniający każdemu największe bezpieczeństwo, najpewniejszą gwarancję postępu, zarówno fizycznego, jak i moralnego".⁶⁾

Interes chłopu zlewał się u "księcia anarchizmu" z interesem ogólnospołecznym: "/.../ jego potrzeba duchowej autonomii zepchnięta jest na daleki plan przez przyrodzone oraz dominujące skłonności do koperacji i solidarności z innymi jednostkami".⁷⁾ Wrodzona dobroć i łagodność miała w opinii Kropotkina, skłaniać chłopą w warunkach naturalnych do altruizmu. Wytwory społeczności wiejskiej były jej wspólnym dziedzictwem, w którym nie da się precyzyjnie wyznaczyć układu poszczególnych osób. Dlatego powinny się stać własnością ogółu.

Za społeczną formułą anarchokomunizmu na wsi, przemawiać miała również przyjęta perspektywa historiozoficzna. Państwo, w rozumieniu Kropotkina, stanowiło ogólnie szkodliwy, ale przejściowy efekt niedostatku solidarności w skądinąd gloryfikowanych przez niego komunach średniowiecznych. Jako czynnik nienaturalny, wrogi społeczeństwu, skazane jest na nieuchronny upadek. Wiek XIX, w przeświadczeniu Kropotkina, przejdzie do historii jako epoka bankructwa parlamentaryzmu i kapitalizmu. Niepowstrzymany proces ewolucyjny miał pchać samoczynnie wszystkie grupy społeczne w kierunku komunizmu: "/.../ narastająca coraz wyraźniej od połowy wieku potrzeba wolności, sprawiedliwości i równości musi zaowocować ustanowieniem komunistycznego anarchizmu - nie ze szkoły autorytarnej. /.../ to jest anarchistyczny komunizm, komunizm bez rządu, wolny komunizm".⁸⁾

Nie wyrzekając się rewolucji, również na wsi, Kropotkin nadał jej jednak zgoła odmienny sens niż Bakunin. Rewolucja społeczna w tym ujęciu nie miała być niszczącą apokalipsą, ale "/.../ zjawis-

kiem przyrodniczym, równie naturalnym co burza z piorunami albo wybuch wulkanu, niezbędnym dla przełamania oporu tradycji i zmurszałych instytucji. To po prostu okres przyspieszonej ewolucji".⁹⁾ Analizując przebieg Wielkiej Rewolucji Francuskiej oraz Komuny Paryskiej, autor "Etyki" doszedł do wniosku, że za usprawiedliwione i rokujące szanse powodzenia uznać może jedynie te rewolucje, które miały jasno wytknięty cel: nie usiłowały zastąpić obalonych organów władzy własnymi; dałyby masom natychmiastowe poczucie poprawy ich losu (wywłaszczenie, nadawanie żywności). Podstawowym zadaniem rewolucji miało być "zdobycie chleba", czyli zaspokojenie podstawowych, identycznych potrzeb wszystkich ludzi. Kropotkin wyobrażał ją sobie jako długotrwały, powszechny, żywiołowy i zróżnicowany na poszczególnych terytoriach proces, który w ostatecznym rozrachunku doprowadzi do wykryształizowania się anarchokomunistycznego modelu życia społecznego warstwy chłopskiej, stanowiącego syntezę wolności społecznej, ekonomicznej i politycznej.

W sferze rozwiązań ekonomicznych, kropotkinowski anarchizm oznaczał likwidację pieniądza, nadanie ziemi jako dobra ogólnospołecznego "/.../ która powinna być użytkowana przez tych, którzy na tej ziemi żyją i ją uprawiają"¹⁰⁾ oraz moralny obowiązek pracy, sprzężony z egalitaryzmem w dziedzinie dystrybucji. Miało to zagwarantować zaspokojenie własnych potrzeb, niezależnie od indywidualnego wkładu pracy poszczególnych osób. Swobodny dostęp do dóbr i usług byłby możliwy wskutek zrationalizowania gospodarki i ograniczenia kapitalistycznego marnotrawstwa występującego również na wsi. Efekt pięciogodzinnej dniówki całej ludności, pomiędzy dwudziestym a pięćdziesiątym rokiem życia powinien w zupełności pokryć przewidziany popyt dzienny. Przeplatanie wysiłku fizycznego i umysłowego oraz zrezygnowanie z rodzącego monotonię, sztywnego podziału pracy, miało zaowocować znacznym wzrostem wydajności pracy na roli. Kropotkin wyraźnie nawiązywał w tym momencie do koncepcji Charlsa Fouriera. Rozwiązanie jakie proponował, zwrócone było ku przyszłości, ku czasom autarkicznej, drobnotowarowej gospo-

darki naturalnej i ku modelowi chłopca - rzemieślnika. W przeciwieństwie do Williama Morrisa czy Johna Ruskina, nie miał zastrzeżeń wobec maszyn i produktów fabrycznych wykorzystywanych na wsi, pod warunkiem, " /.../ że przemysł zostanie zdecentralizowany, a małe zakłady produkcyjne służyć będą potrzebom rolnictwa albo wyręczać okoliczną ludność przy wykonywaniu nieprzyjemnych czynności".¹¹⁾

W sferze rozwiązań społecznych odnoszących się do wsi, anarchokomunizm nie był w pełni oryginalny - widać w nim ślady narodniczej przeszłości autora. Kropotkinowski anarchokomunizm rozwinął narodniczą koncepcję skojarzenia średniowiecznego komunalizmu z komunizmem. Na gruzach systemu państwowego powstać miała sieć komun - niewielkich i autonomicznych, w dużym stopniu niezależnych gospodarczo wspólnot pracy /komórek społecznych o zróżnicowanym charakterze (rolniczym, poza rolniczym), które miały przejąć na siebie dobrowolnie zadanie produkcji i organizacji usług publicznych: " /.../ konkretnych skutków nie da się jednak przewidzieć. To, co powstanie samorzutnie pod naciskiem naglących potrzeb, będzie nieskończenie doskonalsze od tego wszystkiego, co można by wymyśleć w gabinetach przepełnionych książkami, w kancelariach ratuszów".¹²⁾

Chłopi mieliby posiadać nieograniczoną swobodę zrzeszania się, co w połączeniu z wolnym dostępem do dóbr i usług stworzy optymalne warunki pełnego, wszechstronnego i zindywidualizowanego rozwoju. Rozbudzone duchowe potrzeby ludu, można będzie zaspokoić dzięki znacznemu skróceniu dnia pracy. Twórca doktryny anarchokomunistycznej nie przewidywał co prawda uzależnienia dostępu do wspólnej własności od stopnia wywiązywania się z obowiązków względem wspólnoty, ale wypowiadał się z entuzjazmem o presji moralnej, jaką opinia publiczna miała wywierać na jednostki społeczne lub "absolutnie niezdolne do wytworzenia czegokolwiek pożytecznego".¹³⁾ Odstępstwo od zasad wolnego społeczeństwa, tłumaczy Georg Woodcock wpływami Williama Godwina i wrodzonym purytyzmem Kropotkina.¹⁴⁾ Pełnię wolności chłopca, jego wszystkich aspiracji duchowych,

zapewnić mógł tylko "czas wolny", a nie ciągła praca produkcyjna, w której każdy zespolony jest z innymi.

Kropotkin przewidywał również na wsi ogromny rozkwit twórczości różnego typu, ukształtowany w warunkach anarcho-komunizmu wolny i twórczy lud, mógłby stworzyć zupełnie nowy model społeczeństwa, przypisujący podstawowe znaczenie nawet niematerialnym czynnikom egzystencji (piękno, dobro, sprawiedliwość).¹⁵⁾

Kropotkinowski estecyzm społecznego ideału wsi, zawierał nowy, swoisty model aktu twórczego. "Chłop sam siejący i zbierający swoje plony, rzemieślnik pracujący wraz z całą wspólnotą i obrazujący jej życie, dzieła sztuki ludowej będące zbiorową kreacją spontanicznych zespołów"¹⁶⁾ - wszystko to miały być zjawiska naturalne w społeczeństwie, w którym dobrobyt i czas wolny przysługiwały w jednakowym stopniu wszystkim jego członkom. Twórczość była więc w równej mierze manifestacją wolności jednostki, jak i forma odnajdywania spontanicznej więzi z całą wspólnotą.¹⁷⁾ Kropotkin do programu estetyzacji środowiska, pracy, życia codziennego, przywiązywał również ogromną rolę wychowawczą. "Dumne i pogodne piękno"¹⁸⁾ przysługiwać miało nie tylko dziełom sztuki, ale całemu otoczeniu człowieka.

W tej wizji społeczeństwa przyszłości, ufundowanej na koncepcji natury ludzkiej, automatycznie niejako rodziły się procesy pożądane we wspólnocie i tak samo znikwały, traciły rację bytu, zjawiska negatywne wobec jednostki oraz tej wspólnoty. Po wyzwoleniu warstwy chłopskiej spod więzów państwa, władzy i własności, niepotrzebne staną się jakiegokolwiek przepisy formalne, administracja, kierowanie, produkcja, sądownictwo, a także policja czy nawet wojsko, rzadziej biorące bezpośredni udział w życiu wsi. Wolny chłop bowiem, wraz z autonomiczną wspólnotą kreował "porządek spontaniczny", nie wymagając żadnych instytucjonalnych gwarancji, ani jakiegokolwiek przymusu. Pojęcia takie jak "przymus", "poddaństwo" czy "przestępstwo", itp. będą puste w ludowym społeczeństwie przyszłości. Kropotkin zakładając możliwość pojawienia się jednostki, czy grupy wykraczającej w jakiś

sposób poza standardy danego społeczeństwa, nie wykluczał, iż stała, wspólna wszystkim ludziom natura nie oznacza identyczności jednostek. Nie stanowi przy tym bariery dla anarchistycznej koncepcji przyszłości. Różnorodność grup, wspólnot rodziło nieograniczone możliwości wyboru jednej z nich, bądź też utworzenia nowej. W koncepcji tej, pojęcia "konfliktu", "dysfunkcjonalności" traciły rację bytu, zaś "wolność" i "spontaniczność" stanowiły wystarczającą gwarancję pełnej harmonii i postępu. Tworzenie "nowego wspaniałego świata", nawet na wsi, wydawały się rzeczą łatwą - po prostu zjawi się on sam, gdy tylko zniknie obecny porządek.

Podsumowanie

P.A. Kropotkin był ostatnim, wybitnym teoretykiem doktryny anarchistycznej. Nie oznacza to oczywiście, by wraz z jego śmiercią doktryna i ruch z nią związany stawały się zamkniętym rozdziałem w historii społecznej i rewolucyjnej myśli. Jest natomiast faktem, iż "klasyczna" postać tego kierunku z jej apoteozą jednostki, negacją autorytetu i założeniem naturalnej harmonii interesów społecznych miała w Kropotkinie ostatniego, znaczącego teoretyka. Czymś bowiem jakościowo różnym - tak pod względem teorii, jak i programu był rodzący się na przełomie XIX i XX w. anarchosyndykalizm. Również zupełnie innym, tylko w części wiążącym się z tradycjami anarchizmu, są tendencje anarchistyczne we współczesnych postaciach skrajnego radykalizmu.

Jeśli anarchokolektywizm Bakunina, z pewnym uproszczeniem można określić jako nurt charakterystyczny dla wczesnego etapu rewolucyjnego, to anarchokomunizm Kropotkina wiązać trzeba z okresem II Międzynarodówki oraz z epoką reformizmu społecznego, odnoszącego się również do warstwy chłopskiej i co za tym idzie z uznaniem ludu za nosiciela idei egalitarnych. Sumując, była to wiara, iż warstwa chłopska ma zakorzenioną dobroć, potrafi odróżnić sprawiedliwość od bezprawia, ma wycucie moralne i zdrowy rozsądek oraz duch samorządu. Prawdą ludu w ro-

zumieniu Kropotkina, było życie wspólnotowe, komunistyczne. Kropotkin jednak odbiegał od narodnickiej oceny ludu, gdy za Proudhonem i Bakuninem stwierdzał, że w ludzie należy rozbudzić stłumione i zabronione przez wieki zamięłowanie do wolności, niezależności osobistej, swobody przekonań. Uzdrawieniem warstwy chłopskiej miało być rozbudzenie "/.../ w dotychczasowych niewolnikach Państwa poczucia godności osobistej, pędu do wolności".¹⁹⁾

Kropotkin w swoich założeniach teoretycznych nie wybrał drogi Lwa Tolstoja, nie utożsamiał się z ludem wyidealizowanym, ludem sacrum. Przyjął warstwę chłopską za ostoję tradycji, specyfiki narodowej, za twórcę etosu wyrażanego w obyczajach i zwyczajach. W kropotkinowskim pojęciu ludu, akcent padał przede wszystkim na określenie prostego, biednego, ciemniejszego chłopstwa. Lud w ujęciu Kropotkina to nie tyle, czy też nie tylko, nosiciele tradycji, religii jak u słowianofilów, ale także potężna siła społeczna, która odpowiednio przygotowana, rozbudzona, byłaby zdolna konsekwentnie zrealizować ideał egalitaryzmu społecznego. Lud jawił się jako podmiot rewolucji społecznej, rewolucji projektowanej przez ogół anarchistów XIX wieku. Kropotkin nie chciał też zachować odrębności inteligenta, przy pełnym szacunku i miłości do ludu, czy wręcz wyższości inteligencji nad chłopstwem i wsią. Chciał tzw. syntezy ludowej zasady pracy, pomocy wzajemnej, sprawiedliwości i intuicji moralnej z inteligencją, zasadą nauki, godności, tolerancji, krytycyzmu i samokrytycyzmu

Z propagandowego punktu widzenia, anarchokomunizm stanowił oręż walki daleko skuteczniejszy od bakuninowskiego kolektywizmu. Główny akcent został przesunięty z totalnej negacji rzeczywistości ku rozwiązaniom pozytywnym, epatującym swoją głęboko humanistyczną wymową, "/.../ można było powątpiewać w ich praktyczność czy szansę realizacji, ale nie można było ich się bać".²⁰⁾ Sugerując czytelnikom nieuchronność przewidywanych zmian, "książe anarchizmu" rozbrajał jednocześnie ich siłę oporu. Pacyfistyczny ton wywodów odcinał się wyraźnie od wybuchów nienawiści klasowej, dominujących w publicystyce

ruchu. Scjentyzm, przy pomocy którego próbował podnieść reputację anarchizmu nie był jednak w stanie ukryć sprzeczności i naiwności przysłoniętych modnych, naukowym sztafarszem. Centralna dla teorii Kropotkina metafizyczna koncepcja jednostki ludzkiej, dobrej i niezmiennej z natury, kłóci się z przyjętą perspektywą ewolucjonistyczną. Widoczny w całej twórczości i działalności Kropotkina optymizm dziejowy był raczej aktem wiary niż rozumu. Prezentowane tezy opierały się często na jednostronnym materiale, całkowicie pomijającym zjawiska przeciwstawne. Tok wywodów przesiąknięty był skrajnym wolontaryzmem, godnym raczej wizjonera, niż racjonalnego analityka. Wykazywał ów program cechy myślenia utopijnego, gdy autor, problemy ekonomiczne, społeczne, polityczne oceniał z etycznego punktu widzenia. Gdy zamiast analizować rzeczywistość - przykładał do niego miarę swojego ideału. Gdy nie dostrzegając obiektywnego trendu industrializacji, koncentracji kapitału i przemysłu, centralizacji zarządzania, masowej produkcji i zuniformizowanej konsumpcji kreślił obraz rozkwitu gospodarki autarkicznej i drobnotowarowej.

Te wady dostrzegali częściowo sami anarchiści, ale potrzeba posiadania teoretycznego uzasadnienia dającego gwarancję spełnienia własnych marzeń, celów i dążeń, okazała się silniejsza od krytycyzmu.

Uznając podejmowaną próbę przypomnienia postaci Kropotkina i jego dorobku teoretycznego, należy zwrócić uwagę, iż anarchizm - wbrew opinii - nie był tylko "/.../ utopią mogącą zająć miejsce jedynie w historii społecznej i rewolucyjnej myśli".²¹⁾ Miejsce tej doktryny we współczesnym świecie jest nad wyraz widoczne, a oddziaływanie anarchizmu na rzeczywistość społeczną oraz współczesną kulturę jest powszechnie głoszone i być może dlatego warto się pokusić o bardziej precyzyjną analizę rzeczywistej roli prekursorów anarchizmu, w tym również P.A. Kropotkina.

Przypisy:

- 1 P.A. Kropotkin, *Nauka współczesna i anarchizm*, Lwów 1920, s. 50.
- 2 P.A. Kropotkin, *Wspomnienie rewolucjonisty*, Warszawa 1959, s. 426.
- 3 D. Grinberg, *Ruch anarchistyczny w Europie Zachodniej 1870 - 1914*, Warszawa 1994, s. 118.
- 4 *Ibid.*, s. 119.
- 5 P.A. Kropotkin, *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju*, Łódź 1946, s. 79.
- 6 *Ibid.*, s. 80.
- 7 P.A. Kropotkin, *Etyka*, Warszawa 1946, s. 56.
- 8 P.A. Kropotkin, *Revolutionary Pamphlets*, New York 1927, s. 61.
- 9 D. Grinberg, *op. cit.*, s. 120.
- 10 P.A. Kropotkin, *Szto eto socjalizacja ziemi?*, *Chleb i Wola*", nr 16, IV, Londyn 1905, s. 2.
- 11 P.A. Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops*, Londyn 1898.
- 12 P.A. Kropotkin, *Zdobycie chleba*, Warszawa 1926, s. 50.
- 13 *Ibid.*, s. 42.
- 14 G. Woodcock, *Anarchism*, London 1962.
- 15 S. Morawski, *Sztuka i anarchizm*, "Teksty", Warszawa 1975, nr 2, s. 50.
- 16 P.A. Kropotkin, *Etyka*, *op. cit.*, s. 19.
- 17 S. Morawski, *op. cit.*, s. 62.
- 18 I. Socha - Turońska, *Filozofia społeczna P. Kropotkina na tle wybranych anarchistycznych i populistycznych nurtów myśli społecznej XIX wieku*, Łódź 1975, s. 85, (maszynopis rozprawy doktorskiej w B.U.Ł.).
- 19 *Ibid.*, s. 126.
- 20 W. Rydzewski, *Kropotkin*, Warszawa 1979, s. 47.
- 21 N.M. Pirumowa, P.A. Kropotkin, Moskwa 1972, s. 6.